

ПСИХОЛОГІЗМ ФІЛОСОФІЇ ДЕВІДА ЮМА

У статті розглядаються основні питання взаємообґрунтування філософії та психології у творчості видатного шотландського філософа XVIII ст. Девіда Юма в контексті його впливу на формування феномену філософського психологізму.

Ключові слова: *основні ідеї психологізму філософії Девіда Юма.*

The article deals with the basic problems of argumentation between philosophy and psychology in the works of an outstanding Scottish philosopher of the XVIII century David Yum in the context of his influence on the development of the phenomenon of philosophical psychologism.

Key words: *the basic ideas of psychologism of David Yum's philosophy.*

Актуалізація дослідження питання взаємообґрунтування філософії та психології у творчості Девіда Юма відбувається в сучасній вітчизняній науці в контексті новітнього політичного, економічного, соціального розвитку українського суспільства, визначальності в ньому гуманітарної складової. Сьогодні філософія Д.Юма й досі зберігає свій евристичний потенціал, про що свідчать, зокрема, звернення до неї ліберальних філософсько-політичних мислителів; заново переосмислюється внесок Д.Юма в політико-економічну теорію; нарешті, незмінно привертає до себе постійну увагу теорія пізнання шотландського філософа, яка має виразне філософсько-психологічне забарвлення. У межах вітчизняного академічного простору вказана царина юмівської філософської спадщини не знайшла свого комплексного відображення.

Метою цієї статті є дослідження психологізму філософії видатного шотландського мислителя XVIII століття Д.Юма та його впливу на подальший розвиток світової філософської думки.

Постать видатного шотландського просвітника Девіда Юма (David Hume, 1711–1776) посідає, безперечно, визначне місце в історії класичної новочасної філософії. Його розробка проблем людського пізнання є багато в чому завершальною відносно розвитку англійського емпіризму XVII–XVIII століть, і в цій своїй завершальності – провокативною щодо подальших, по суті революційних філософських новацій. Маємо на увазі насамперед загальновідомий вплив юмівського скептицизму на розвиток філософських ідей І.Канта. Проте його роль не завершилася лише підготовкою «коперніканського перевороту».

Д.Юм привертає постійну увагу західних істориків філософії, а також філософів та економістів, які знаходять у нього співзвучні сьогоденню ідеї (Ж.Дельоз, Ф.Гаек, Р.Дворкін, Дж.Ролз, Р.Рорті, М.Фуко та ін.). Проте у вітчизняній історії філософії Д.Юм мав не дуже «сприятливу» репутацію як філософ-агностик і скептик. Відповідно, серйозних праць, присвячених філософії Д.Юма, у радянський період було обмаль (окрім робіт І.Нарського [5], О.Грязнова [3]). Спеціально філософська психологія Д.Юма досліджується в працях сучасного російського історика філософії В.Васильєва [1]. Певною мірою можна говорити про збільшення інтересу до філософії Д.Юма і в сучасній українській історії філософії – відзначимо тут дисертаційне дослідження

М.Кириченка [4], дві монографії, присвячені різним аспектам філософії Нового часу, у яких чільне місце посідає філософія Д.Юма, – О.Панича [6] і Д.Прокопова [7], а також перший український переклад творів шотландського філософа [2]. Утім, філософсько-психологічні аспекти вчення шотландського просвітника в контексті його впливу на подальший розвиток філософського психологізму залишаються недостатньо дослідженою проблемою.

Девід Юм піддав критиці найбільш слабкі сторони традиційного вчення про душу й одночасно запропонував справді революційні новації у філософській психології. Однак із певних причин безпосередній вплив видатного вченого був не таким значним, зокрема на батьківщині, де набула поширення філософія «здорового глузду». Утім, у Німеччині Д.Юм уже за життя вважався видатним філософом, а його твори перекладались й активно поширювались. Проблема сприйняття юмівської філософії була зумовлена, зокрема, термінологічними новаціями філософа. Намагаючись бути посередником між «глибокою» й «легкою» філософією, він звертався до буденної термінології, тим самим уводячи в оману читачів.

Аналізуючи зазначений аспект, варто підкреслити, що в центр своєї філософії Д.Юм поклав науку про людину та її свідомість. Наука про людину не може бути відділена від справ життя; це практичне питання й воно вимагає практичного філософа, того, хто бажає жити своєю філософією: «... якщо наука про людину є єдиною міцною основою для інших наук, то єдина надійна основа, на яку ми можемо поставити цю науку, повинна спиратися на досвід і спостереження» [4, с.33]. Цю науку він побудував на теорії значення, яку створили його попередники – Д.Локк й Дж.Берклі. Теорія значення в британському емпіризмі являла собою концепцію, за якою неможливе жодне поняття чи ідея, якщо немає досвіду [1, с.132]. У тлумаченні Д.Юма поняття досвіду набуло особливого значення. Він виокремив з нього зовнішній матеріальний світ, і весь досвід у нього ґрунтувався лише на сприйнятті й упорядкуванні вражень та уявлень. Філософ поставив питання: що містить досвід, окрім констатації фактів? Саме в цьому полягає його оригінальність та глибина, адже інші емпіристи вбачали розв'язок усіх проблем у досвіді, а він бачив проблему в самому досвіді – проблему, яка вимагає розв'язку. Д.Юм розпочинає з аналізу структури досвіду людини. З'ясування цього питання, безперечно, пов'язується з дослідженням причин появи в нашій душі (розумі) тих чи інших ідей.

У свідомості він виокремив «враження» та «ідеї». Перші відповідають тому, що слід було б назвати «відчуттями» або «сприйняттями». Основне твердження Д.Юма: ідеї походять із відчуттів. Відчуття є першовзірцем, тоді як ідеї – лише їх копіями, які утворює інтелект. Відчуття є відповідним засобом пізнання дійсності та мірилом істинності ідей; ідеї мають цінність для пізнання речей настільки, наскільки вірно їх копіюють. Доказом, що враження з'являються першими, є досвід; приміром, сліпий від роду не має ідей кольорів.

Отож Д.Юм порівнює ті сфери психічного життя, які ми називаємо чуттєвою та інтелектуальною. Філософ характеризує таке розрізнення як лише питання ступеня.

У сформульованому Д.Юом понятті досвіду наявний відрив людської свідомості чи суб'єктивного світу від зовнішнього, виявляється психологізм його філософії.

На думку філософа, є два предмети дослідження: відношення між ідеями та фактами. Першими займається математика. Наприклад, твердження, що квадрат гіпотенузи дорівнює сумі квадратів двох катетів, установлює певне відношення між ідеями. Таке твердження розум знаходить незалежно від досвіду, адже ідеї знаходяться в нашому інтелекті й ми можемо безпосередньо виявити відношення, які виникають між ними.

Щодо виникнення ідей, то Д.Юом уважав, що це відбувається в точно визначеному порядку – панує сталий зв'язок між ідеями – це так званий асоціативний зв'язок. Ті з ідей, що зберігають значний ступінь живості первісних вражень, належать до пам'яті, решта ідей – до уяви.

Твердження про факти не мають такої очевидності та достовірності. Протилежність жодного факту не містить протиріччя й може виявитись розумом з усією виразністю.

Ці два види людських тверджень відрізняються між собою не лише ступенем достовірності та способом обґрунтування, але й своїм предметом. Перший вид стосується ідей, а другий – дійсності.

Єдиним джерелом будь-якого знання про реальності є досвід. Усі ідеї, виражені в заснованих на фактах твердженнях, зрештою, виводять свій зміст із вражень, які допомагають народити їх.

Отже, вихід досвіду поза факти відбувається тоді, коли на основі констатованого факту ми робимо висновок про якийсь інший факт, який ще не був констатований. Для того, щоб ми мали право на такі висновки, необхідно, щоб між цими фактами існував надійний зв'язок. Проблема цього зв'язку й стала для Д.Юома найголовнішою проблемою. Якщо існують такі необхідні зв'язки, то після констатації одного факту ми можемо робити висновок про інший. Але чи такі зв'язки існують у дійсності?

Д.Юом супроводжує це скептичне питання спробою показати, як ми думаємо, що в дійсності є необхідні зв'язки. Нас переконує в цьому певна «звичка свідомості», яка під впливом своїх колишніх спостережень невідворотно переходить від враження про одну подію до думки про те, що, як правило, відбувається згодом.

Саме із цього досвіду «асоціювання» виростає ідея «необхідного зв'язку». Тут ми маємо приклад того, чому Д.Юом був схильний надавати великого значення, а саме – тенденції людського розуму поширюватись на об'єкти. Іншими словами, ми приписуємо зовнішньому світові властивості, які коріняться в нас та ідеї яких виникають через певну діяльність розуму.

Отже, засади причинності – це наша суб'єктивна звичка та переформування відношення послідовності у відношення причинності.

З таким розривом в юнівській філософії пов'язано розрізнення між фактами та логікою. Цей психологізм отримав назву «галужки Юома». Її можна визначити як твердження, за яким факти не знаходяться в логічних відно-

шеннях між собою, а логіка, у свою чергу, не базується на окремих фактах. Більше того, факти не є логічно необхідними. Людина не може знати, чи існує те, що існує, з необхідністю або замість цього щось мало існувати ще так само вільно.

З іншого боку, між ідеями людина може робити логічні переходи. Але навіть і в цьому випадку ці зв'язки повідомляють нам тільки про відношення між ними. Усе, що людина може зробити, на погляд Д.Юма, це будувати догади, гіпотези.

Істинність нашого пізнання полягає в тому, щоб ідеї відносити до відповідних і властивих вражень, з яких вони постають.

Учені, на думку Д.Юма, помилково роблять припущення, що розум опирається на факти й що факти зв'язані розумною логікою, оскільки не бажають відмовитись від метафізичних ідей про облаштування світу. До помилкових ідей, за Д.Юмом, відносяться ідеї Бога, людського «Я» та причинності. Їх неможливо обґрунтувати за допомогою емпіричної, а також шляхом теоретичної аргументації [2, с.163]. Досвід не дає відповіді, як після одного факту наступає інший, отже, якщо ми повинні дотримуватись досвіду, то мусимо відректись від причинних зв'язків і задовольнятись тільки констатацією сталих наслідків. Це була найбільш несподівана та особлива теза Д.Юма.

Як Д.Юм ставиться до традиційних завдань раціональної психології? Головне питання раціональної психології – проблема безсмертя душі. Як уже згадувалось, філософ написав спеціальну працю на цю тему. Загальний пафос його твору – критичний. Д.Юм розрізняє три типи можливої аргументації на користь безсмертя душі – метафізичні, моральні, фізичні докази. Ані кожне з них окремо, ані разом вони, вважає Д.Юм, не можуть бути достовірними в цьому питанні. Єдине, на що можна сподіватись у вірі в безсмертя – це на Одкровення. Тому не потрібно спотворювати цю віру хибними мудруваннями.

Щодо питання психофізичного паралелізму, то Д.Юм намагається в «Трактаті...» пояснити відповідність між душею і тілом, пропонуючи досить оригінальне рішення. Чому, запитує він, ми сумніваємось в тому, що тілесні зміни можуть бути причиною перцепцій, душевні – тілесних дій? З причини явної неоднорідності душі і тіла. Проте Д.Юм упевнений, що це хибна причина. Адже причина й дія не повинні бути однорідними. Більше того, сформулювавши точне визначення причини як такої події, поява якої завжди тягне за собою іншу подію, і поглянувши під цим кутом зору на відношення душі до тіла, ми можемо цілком упевнено сказати, що вольові акти душі є причинами тілесних змін, відповідно й тілесні рухи – перцепцій душі: «<...> Ми переконуємося за допомогою порівняння відповідних ідей, що мислення й рух відмінні одне від одного, а з досвіду дізнаємось, що вони постійно бувають зв'язаними одне з одним; проте, оскільки цим вичерпуються всі обставини, які містяться в ідеї причини і дії, коли її застосовують до операцій матерії, то ми, безперечно, можемо висновувати, що рух, можливо, дійсно є (may be, and actually is) причиною мислення і сприйняття» [11, с.294]. Таким чином, постулюючи принцип

психологізму, Д.Юм фактично оголошує старе метафізичне питання про взаємодію душі й тіла псевдопроблемою.

Отже, реконструкцію юмівського бачення пізнавальних здібностей людини краще за все здійснювати, відштовхуючись від класифікації перцепцій, адже ряди здатностей і видів перцепцій у Д.Юма цілком паралельні. Так, враженням відповідають зовнішнє й внутрішнє чуття, ідеям – мислення в широкому розумінні. Градація ідей здійснюється мислителем за ступенем їх «живості». Найбільшу живість мають ідеї, які безпосередньо скопійовані з вражень. Цим ідеям відповідає здатність пам'яті. У нас немає ніякого зовнішнього критерію, вважає Д.Юм, щоб зрозуміти, що в минулому мали місце саме такі, які ми пам'ятаємо, а не інші ряди вражень (адже ми не можемо порівняти наші спогади з минулими враженнями). Просто серед множини можливих і мислимих варіантів минулого один має властивість переважаючої яскравості й живості. Тому ми вважаємо його істинним. Адже ця живість може походити лише від вражень.

Але ми не повинні лише споглядати ряди спогадів. Ми можемо брати ці ідеї, порівнювати, поділяти й поєднувати їх (у процесі чого можна відкрити багато безсумнівних відношень між ними – тут виявляється людська здатність апріорного пізнання, яку Д.Юм називає «розумом» (reason) або «причиною», яка реалізується в математиці і метафізиці), переносити їх в інше когнітивне середовище, а також використовувати як будівельний матеріал для нових образів. Ідеї, які виникають таким чином, поступаються ідеям пам'яті за яскравістю і є породженням іншої здатності – уяви.

Д.Юм підкреслює, що використання нами ідей пам'яті для побудови нових образів ніколи не відбувається зовсім спонтанно й хаотично. Воно підкоряється певним законам, законам асоціації (за схожістю, суміжністю й причинністю). Асоціативні зв'язки виступають своєрідними каналами, якими відбувається «перехід» живості від вражень або ідей пам'яті до нових уявлень. Особливо важливим у цьому сенсі є побудова майбутніх перцептивних рядів. Живість образів майбутнього впливає й може впливати лише з пам'яті (адже вражень майбутнього в нас немає, і яскравість перцепцій у цьому випадку може бути виключно результатом екстраполяції). Оскільки яскравість уявлень, що очікуються, є, за Д.Юмом, ні чим іншим, як вірою в них, то така віра може виникати лише з переносу минулих перцептивних рядів на майбутні. Тому в основі будь-якого очікування – упевненість у тотожності минулого й майбутнього (саме тотожності, а не схожості, це впливає із самого принципу екстраполяції: очікувати можна лише те, що вже було, хоча уявити відносно майбутнього ми можемо все, що завгодно), що породжує таку ж віру в універсальність принципу причинності й називається Д.Юмом дією звички як фундаментального принципу людської природи.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що при всіх новаціях і ґрунтовності дослідження Д.Юм не створив закінченого вчення про душу, хоча й прагнув систематичності. У Британії ідеї Д.Юма за його життя не були сприйняті. Його майже одноставно сприймали як такий собі філософський подразник

– усі намагалися його спростувати (особливо слід виділити школу «здорового глузду» на чолі з Т.Рідом). Натомість в інших країнах, зокрема в Німеччині, психологізм як «ментальна географія» Д.Юма набув своїх послідовників (насамперед слід відзначити Й.Тетенса).

Щодо розвитку філософської психології, кардинальне значення мало заперечення Д.Юмом існування духовної субстанції (хоча, як ми бачили вище, він сам, зрештою, вагався в цьому питанні). «Від світу, – пише В.Татаркевич, – залишився тільки комплекс відчуттів, і поза тим нічого ні побіч предметів, ні суб'єкта, не залишилось ні матерії, ні душі. Таку ультрарадикальну і парадоксальну позицію було важко захистити. І тільки через півтора століття після Д.Юма знайшлося дещо більше філософів, які її засвоїли» [8, с.142]. Польський історик філософії має на увазі вплив ідей Д.Юма на розвиток психологістських концепцій кінця ХІХ – початку ХХ століття. Важливим внеском Д.Юма у філософську психологію стало також формулювання законів асоціації й спроба асоціативної інтерпретації науки, моральності та релігії.

1. Васильев В. В. История философской психологии / В. В. Васильев // Западная Европа – ХVІІІ в. – Калининград : КГТ, 2003.
2. Г'юм Д. Трактат про людську природу : Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Девід Г'юм ; ред. та передм. Ернста К. Моснера ; пер. з англ. Павло Насада. – К. : Всесвіт, 2003. – 552 с.
3. Грязнов А. Ф. Разумный скептицизм в жизни и в философии / А. Ф. Грязнов // Юм Д. Сочинения : в 2 т. – 2-е испр. изд. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 3–41.
4. Кириченко М. С. Гуманістичні засади розуміння людської природи у філософії Д. Юма та їх сучасні інтерпретації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.05 / М. С. Кириченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
5. Нарский И. С. Философия Давида Юма / И. С. Нарский. – М. : Мысль, 1967. – 239 с.
6. Панич О. О. Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології : монографія / О. О. Панич. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Ч. 1 : Британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід). – 524 с.
7. Прокопов Д. Є. Інтерпретація хиби в європейській філософії ХVІІ–ХVІІІ століть / Д. Є. Прокопов. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2008. – 428 с.
8. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2 : Філософія Нового Часу до 1830 року / В. Татаркевич ; пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний. – Л. : Свічадо, 1999. – 352 с.
9. Юм Д. Исследование о человеческом познании / Девид Юм // Сочинения : в 2 т. / Девид Юм. – 2-е испр. изд. – М. : Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 3–144.
10. Юм Д. Сокращённое изложение «Трактата о человеческой природе» / Девид Юм // Сочинения : в 2 т. / Девид Юм. – 2-е испр. изд. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 657–674.
11. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или Попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам / Девид Юм // Сочинения : в 2 т. / Девид Юм. – 2-е испр. изд. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 53–655.
12. Юм Д. Эссе / Д. Юм // Сочинения : в 2 т. / Девид Юм. – 2-е испр. изд. – М. : Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 483–710.